

„A Israel Kafka?“ (Nad Pražskou čarodějkou Francise Mariona Crawforda)

Michal Jareš

„Talent Mar. Crawforda vzhledem k nepopíratelné pružnosti, kterou se honosí, schopen jest v budoucnosti nejedné změny. V naší době, na sklonku XIX. věku, kdy na všech stranách bují skepticismus a pesimismus, takový romanopisec jako on, honosící se romantickou strunkou a hrdinskou žilkou, neštítící se vypravovati o dobrodružstvích a katastrofách, v prvním okamžiku vzbuzuje podiv a nepokoj. Obsáhneme-li však myslí dílo jeho jakožto celek, přesvědčíme-li se o vážnosti, s jakou pohlíží na všechny nejdůležitější otázky lidských společností, tuť opanuje nás nepřekonatelná sympatie k tomu čackému a idealistickému péru, plnému barev a nelekajícimu se ani spekulací metafysických.“ (Román 1891/92: 324)

Román Francise Mariona Crawforda *Pražská čarodějka* (*The witch of Prague*) z roku 1891 patří k jednomu z mnoha děl velmi plodného autora. F. M. Crawford (1854–1909) se narodil v Itálii, do školy chodil v Americe a posléze cestoval po světě, roku 1883 se usadil v italském Sorrentu. Patří k výrazným americkým spisovatelům 19. století, dobovou kritikou byl přirovnáván k (dnes poměrně slavnějšímu a „modernějšímu“) Henrymu Jamesovi. Crawford je mj. autorem knihy *Korleone* (Corleone, 1897), která je pravděpodobně prvním uměleckým spodobněním mafie v literatuře vůbec (román vycházel na pokračování v *Lidových novinách* v roce 1899 pod názvem *Korleone, sicilský příběh*). Vedle toho je Crawford brán jako jeden ze zakladatelů moderní vědeckofantastické a hororové povídky (posmrtně vydaná sbírka strašidelných povídek *Wandering ghosts*), i když on sám k žánrům přistupoval víceméně volně.¹

V českém prostředí nebyl od konce 19. století Crawford neznámý. Před *Pražskou čarodějkou*, která zaujala v našem prostředí hlavně umístěním románového děje do Prahy, byl Crawford uváděn např. v seriálu *Román v Americe*, který vycházel v *Literárních listech* v roce 1891. Navíc Crawford před napsáním *Čarodějky* – podle svědectví dobových periodik – nějakou dobu trávil v Praze, kde si připravoval podklady pro svůj román. Pozornost vzbudila samotná kniha se zaměřila v našem tisku víceméně hned po anglickém vydání *Pražské čarodějky*, ale daleko větší recenzní zájem byl soustředěn na text až když vyšel jeho překlad v roce 1912,

¹ Alespoň některé hororové povídky F. M. Crawforda z knihy *Wandering ghosts* jsou k dispozici i v češtině: povídka *Neboť krev jest život* (For the blood is the life) v knize *Rej upírů* (Lidové nakladatelství 1970), povídka *Muž přes palubu* (Man overboard!) v knize *Půlnoční povídky* (Albatros 1989), povídka *Horní lůžko* (The upper berth) vyšla v knize *Komu se to dostane do rukou* (Odeon 1992), a povídka *Vřeštící lebka* (The screaming skull) v antologii *Strašidla, duchové & spol.* (Albatros 2001). Jen na doplnění uvádím, že ve sbírce jsou ještě tři povídky – *The dead smile*, *By the water of paradise* a *The doll's ghost*.

tedy skoro dvacet let po vydání originálu. Překlad Karla Vratislava vyšel v původně lidové edici *Libuše* v nakladatelství Františka Šimáčka ve třech svazcích s jednou kresbou Františka Horníka, edici spíše věnovanou českým autorům jako A. S. Šmilovský nebo Olga Fastrová. Překladatel navíc rozdělil román do dvou dílů.

Ještě dříve, než se budeme věnovat samotnému románu, připomenul bych na okraj, že pražské motivy byly (a jsou) v populární literatuře oblíbené dlouhodobě. Z devatenáctého století stačí na okraj připomenout variace na pražské „katovské“ romány (inspirace Sansonovským dílem *Tajnosti popraviště. Zápisky sedmero katova pokolení*, vydané u Bensingra v roce 1863). Ať to byl již Albertův krvavý román *Pražský kat čili Tajný soud a jeho hrůzy* z roku 1870 nebo další stejnojmenné romány Svátkovy a A. P. Rusovy (*Pražský kat*, Svátek 1905, Rus 1910). Dále bych připomněl Scheibeho krvák *Císař Rudolf II. na hradě Pražském aneb Pasovské vojsko v Čechách* (1872), Sojkovy dvojdílné *Tajnosti pražské* (1861–62), Rufferovo *Spiknutí židů v Praze* (1873), Vinařického *Tajnosti Svatováclavské trestnice v Praze aneb Pomstychtivost ženy. Román ze života společenského* (1881), či Váchalem uváděná (a dosud nezvěstná) *Malostranská hraběnka*. Topos Prahy se dostává do populární literatury i po první světové válce a jistým završením a doslovením toho všeho může být třeba Ekův *Pražský hřbitov* (Il cimitero di Praga, č. 2011).

Jen v krátkosti připomeňme děj hutného Crawfordova románu – uprostřed tuhé zimy se v Praze objeví Poutník (orig. Wanderer), který hledá svou ztracenou milenkou Beatrici. V Týnském chrámu uvidí podobnou dívku, která je však služebnou ženy jménem Únorna. Jméno poněkud nezvyklé (v angličtině Unorna) vysvětluje autor následovně: „*Narodila se 29. února přestupného roku. Někdo jí dal to jméno na památku na tuto okolnost*“ (Crawford 1912: 36)² Únorna – jejíž jméno nám může evokovat například hrdinku básnické skladby Ivy Kotrlé *Února* – je hypnotizérka a ona „čarodějka“, která se do Poutníka zamiluje. Únorna má společně s další hlavní postavou, trpaslíkem a poněkud šíleným vědcem Kyjorkem Arabianem (orig. Keyork Arabian), v domě ukrytého stoletého moudrého starce, kterého udržuje dvojice v hypnotickém spánku. Kyjork se tohoto muže snaží osvobodit od působení času a omladit ho. To se snad daří i díky tomu, že Únorna zhypnotizuje mladého muže, který ji miluje (ona jeho nikoliv) a oba ho použijí pro výměnu krve mezi starcem a mladíkem. Tento mladík je bohatý „moravský žid“ jménem Israel Kafka...

Poutníka zkusí Únorna zhypnotizovat také a vnutit mu myšlenku, že Beatrice neexistuje a že má on milovat jen ji, ale to se úplně nepovede a v jedné ze zásadních scén celé rozsáhlé knihy

² K tomu ovšem srovnej anglický originál: „*She was born on the twenty-ninth day of February, the year of her birth being bisextile. Unor means February, Unorna, derivative adjective, ‚belonging to February‘.*“

(452 tiskových stran) ho snaží na pražském židovském hřbitově (další z toposů „mystického města“) znovu hypnotizovat a přesvědčit o své jedinečné lásce. První díl končí pomstou na Israelu Kafkovi, který se na hřbitově přimotal k Únornině práci a ona ho za to potrestá hypnotickým snem o Šimonu Abelesovi³, který jako novokřtěnec odmítl svou víru: *„Byl by strpěl cokoli z rukou Únorniných ani si nepostěžovav, až do tělesné smrti, avšak hrozně pobouřen byl pomyšlením, že Únorna si zahrávala tím, co mu bylo nejsvětějším, že vynutila z jeho úst snad do konce slova nenáviděného ‚Věřím‘. Moderní Hebrejec západní Evropy byl by třeba v takovém případě býval nedojet, jako by byl mluvil v horečce, avšak Žid méně civilizovaného Východu je docela jinou bytostí a po jisté stránce bytostí silnější. Israel Kafka byl nejlepší ukázkou svého plemene a krev jeho vzkypěla tou potupou.“* (Ibid: 261). Do toho všeho jsou v románu dlouhé pasáže věnované místy až filozofickým promluvám mezi Kyjorkem a Poutníkem, případně monology o lásce, které vede Únorna, případně zvláštní „astrální“ vnímání světa kolem.

Druhý díl pokračuje bez jakékoli přestávky – Kafku před šílenstvím a jistou smrtí zachrání přímluva Poutníka, což má ovšem za následek to, že se Kafka chce Únorně pomstít za onu „potupu“. Únorna narychlo opustí Prahu a ukryje se v blízkém klášteře, kde víceméně náhodou potká tam nedávno přišedší dívku jménem Beatrice... Pokusu zneškodnit ji tím, že ji zhypnotizuje a chce jí donutit, aby v klášterní kapli provedla rouhající akt (znesvěcení), se nepovede, protože v tomto vyhoceném momentě hereze zasáhne řada náhod (vyšší vůle). Psychicky odolávající jeptiška Pavla (Paul), na niž díky víře v boha nepůsobí hypnotická síla Únorny, Beatrici zachrání. Mezitím se Poutník s Kyjorkem a s jeho podivným hluchoněmým sluhou nazvaným „Tvor“ (v originále ovšem Individual, tedy „jedinec“) snaží zpacifikovat Kafku. To se podaří, Únorna se po nezdařeném pokusu v klášteře vrátí domů a naposledy se pokusí Poutníka připoutat k sobě. V dané chvíli se věc začíná stávat skutečností, ale jakýsi morální apel, který si hypnotizérka nese s sebou z kláštera, plus několik nejasných astrálních vizí a náhlé probuzení dřímajícího starce v Únornině domě, to vše způsobí krach a kolaps celého pracně budovaného světa „pražské čarodějky“. Únorna se pokorně vrátí do kláštera pro Beatrici a přivede ji zpět. Zároveň se zhroutlí budovaný Kyjorkův pokus, když spáč procitne, což má za následek zoufalé výkřiky typu: *„Ubohý Kyjorku? Vy mi říkáte ubohý Kyjork? Vy hošíčku! Vy štěně! Vy mičudo, jíž jsme si házeli polospící, polobdící!“* (Crawford 1912: 442) Kyjork se doslova v posledních větách románu navíc promění pravděpodobně v démona, protože nemá již moc nad nikým...

³ Jen v kontextu současného čtení připomínám, že téma v současné době zpracoval spisovatel Marek Toman v knize *Veliká novina o hrozném mordu Šimona Abelese* (Argo 2014).

Různorodou směr pojí v románu zejména hypnóza, která je jedním z klíčových pojmů celého románu. Ostatně k tomu už odkazuje překladatel Karel Vratislav v úvodním slovu, kdy tvrdí, že „čtenář uvidí, jak mistrně Crawford zachází s tak nesnadnou pro romanopisce látkou, jakou je hypnotism.“ (Ibid: 4) S tím lze srovnat i samotné pojetí spisovatele, který v jedné z poznámek pod čarou tvrdí, že lze použít hypnotickou sugesci ke spáchání zločinu: „Zevrubnou zprávu o tom případě s veškerými doklady najde čtenář ve spisku ‚Eine experimentale Studie auf dem Gebiete des Hypnotismus‘ od Dra. P. von Krafft-Ebbinga, profesora psychiatrie a čírových chorob na univerzitě ve Štýrském Hradci“ (Ibid: 316), případně promluvu samotné Únorny: „Vždyť věc tu provádějí v polovici všech velkých evropských nemocnic den co den a muži a ženy vyléčení jsou tím způsobem z chorob, jež je ochromují jak na těle tak na duchu. Lékaři studují tento způsob léčení, jenž je dnes tak obecný, jako ty léky, které vy znáte dle jmen a chuti. Říkáme tomu hypnotism.“ (Ibid: 296) K hypnóze snad jen tolik, že tento v populární kultuře často využívaný prvek nefunguje tak, jak si někteří autoři představují. Mimo jiné nelze vnutit silnější vůli jinému člověku atd.

Je zajímavé, jak Crawford využívá klišé a typy vycházející z populáru: máme tu věčné milence, jejichž láska přetrvá vše, čarodějnice, která pod tíhou vyšší síly objeví v sobě dobro, trochu toho antisemitismu, spícího mudrce, který se objeví jako deus ex machina když už autor neví co a jak. Výrazná a pro literaturu naprosto nezbytná je postava trpaslíka – trpaslíci jsou věčné téma, počínaje pohádkovými ságami přes populární literaturu (ať krvák Hugo Sternberga *Trpaslík císaře Karla IV.* z roku 1882, nebo slavná česká detektivka Edgara Collinse *Sahir*) až po vysokou literaturu – od Scheinplugova *King-fu* (1936) přes Canettiho *Zaslepení* (geniální trpaslík Fisherle) až po Oskara Matzeratha z *Plechového bubínku* Güntera Grasse.

Ještě před českým vydáním v roce 1912 se o Crawfordově knize psalo v našich kulturních časopisech. Například šifra Z. v *Lumíru* si již v roce 1892 povšimla několika základních věcí, které se později objevovaly v recenzích překladu. Jednalo se hlavně o autorův pohled na Prahu jako takovou: „Jako román by ‚Pražská čarodějnice‘ naše čtenářstvo asi nezajímala, zakládáť se tu vše na hypnotismu a suggestci, ale jsou místa, z kterých vidět, jak cizinec na nás pohlíží a v jakém světle vidí Prahu,“ resp. si reakce všimá těch nesrovnalostí: „ještě musím podotknouti, že mezi všechny ty ‚Ringy‘, ‚Karlgassy‘, ‚Teinkirchy‘ atd. zabloudily panu Crawfordovi najednou ‚Przikopy‘. Nevím, co jest bizarrnější.“ (Z. 1892) Podobně na Crawfordův text reaguje i anonymní sloupkař z *Besed času*: „Úsudek cizincův o nás je vždycky člověku zajímavý. Z dálky vše se jeví z jiné perspektivy. Cizí takový posudek připadá nám jako pohled na známou krajinu zabarveným sklem. Světlo, ve kterém nám Crawford

ukazuje Prahu, jest tmavé, mdlé, mystické, řekl bych plojharovské. Praha jest mu starým městem, černým městem, tajemným pokladem zkazek minulosti a výmluvných odkazů: nad ní vznášejí se tragické, těžké, na pohled neproniknutelné mraky, jimiž jen na několik okamžiků někdy prosvítne slunce. Nezní to jako odvěta za náš názor o Londýnu? (...) Čtete, čtete – ale působí to jen jako kuriosum.“ (Besedy 1901/02).

Bizarní svět a nebo dokonce kuriosum – obojí vystihuje poněkud nevyhraněný vztah recipientů k žánrovému mixu celého románu. Mám za to, že Crawfordův román je jeden z románů přelomu, románem, který v důležité době přerodu hledá svou vlastní podobu a ve chvíli vzniku a vydání je nepochopen tak, jak by měl být, a v době překladu (tedy 1912) už vlastně trpí anachronismy. Pokus s smíchání řady žánrů se Crawfordovi nevedl příliš dobře – realismus v *Pražské čarodějce* potkává mystiku, naturalismus popisného hledání (v případě hypnotismu nebo delších, místy snad až teosofických úvah o světě) tu jde ruku v ruce s hororovými pasážemi. To například v místech, kdy je Února zamčena v Kyjorkově bytě a sleduje vycpané lidské postavy nejrůznějších ras a tma v místnosti způsobuje jejich zdánlivý, přízračný pohyb. Romantismus pasáží „věčné lásky“ mezi Poutníkem a Beatricí, případně nenaplněného osudu mezi Únou a Poutníkem⁴, je pronásledován pokleslými kulisami krvavých románů (kde jinde najdeme tolik příběhů zpoza klášterních zdí, kde se dějí „nějaké“, světu a očím ukryté věci!), dobový antisemitismus je bezděčně vyhrocen⁵, ke zkratkovitým úvahám o „mlčenlivém“ městě Praha, umístěném takřka mimo čas a prostor do studeného, ledového příkrovu nevlídného, tichého světa: „*Ani hrob nečiní dojem hrobu více, než jisté ulice a jistá místa v Praze za šerého zimního odpoledne*“ (Crawford 1912: 104).

V roce 1912, po vydání v češtině, působil již román po několika letech rostoucího a proměňujícího se typu románu jako cosi vzdáleného, rozkouskovaného. Přesto se recenzenti snažili přistupovat ke knize vstřícně, už kvůli tomu, že vlastně na podobné texty nebyli zvyklí: populární literatura tohoto typu nebyla recenzována tak, jako kniha vycházející ve víceméně vážném nakladatelství typu Šimáčkova. Tak například Vincenc Červinka v recenzi ve Zlaté Praze konstatoval mimo jiné, že „*román Crawfordův, vypravující bizarní historii bohaté dívky, krásného sirotka Únorny, jež dovedla hypnotisovati svoje okolí, a proto zvána byla ‚čarodějkou‘, a ďábelský úklad její sokyně v lásce Beatrice, a podobné sladkobolné historie, vybaven jest se strany amerického autora aspoň vkusně a s jistým literárním uměním, které není plané, a při vši senačností látky samé se dobře čte.*“ (Červinka 1911/12). Podobně

⁴ „*Její rty se setkaly a odloučily jen proto, aby oči pily doušky, jež byly okoušely rty, dlouhé doušky slasti, jasné záře a lásky bezedné.*“ (Crawford 1912: 423)

⁵ Což ovšem – možná poněkud překvapivě – nereflektuje drobný dobový referát v *Českožidovských listech*, kde se hovoří spíše o tom, že „*vše líčeno pérem skutečně mistrným.*“ (O. F. 1905)

nepodepsaný recenzent ze Zvonu informoval čtenáře o tom, že v knize bude čtenáře „zajímati zejména prostředí, stará, dnes už pozvolna mizící Praha, do níž zasazen je děj značně bizarní a senačně podmalovaný, barvitě vymyšlený a velmi zajímavý. (...) Autor projevuje i pozoruhodnou erudici kulturní a vědeckou vedle jistého smyslu pro umělecký vkus a takt.“ (Zvon 1911/12)

Asi nejkritičtěji pak k celému románu přistoupila Pavla Maternová v Ženském světě: „Čistě umělecké kvality zůstávají při práci takové vždy v podruží, i když k nim nadáním dány jsou mnohé možnosti. (...) Českému, výslovně podotýkám: **širokému** čtenářstvu chce se román přiblížit zalibiti, jak prozrazuje již název, tím, že naše Praha je dějištěm jeho, Praha z doby dosti neurčitě ohraničené retrospektivy – patrně však někdy ještě za života nás starších jejích obyvatel – a zalidněna lidem ještě neurčitějšího rázu, jak při práci tak povrchní ani jinak býti nemohlo. Dvě, tři hlavní osoby líčeny jsou poněkud více do hloubky, s překotnou a křečovitou, nemožnou jakousi psychologií nitra, která jest ještě zkroucenější a znásilněnější, nepřesně, nezodpovědně a nevědecky traktovanou psychopathologií: hlavní úlohu pošinovatele děje hrají tu rozmanité stavy hypnotických suggestcí, s nimiž autor zachází zcela libovolně, jak se mu to právě hodí a jak toho potřebuje k rozvíjení a zauzlování románu. (...) Ubohá Praho, jakou jsi tu vyšla před tvář světa z rukou tohoto našeho světoběžného „také přítele“ autora amerického románu, který se tu s velkým aplombem dává do rukou zdravé smysly majících českých čtenářek a čtenářů! Vydrží někdo z našich lidí čísti tyto... amerikanismy... bez protestu? Já nikoli!“ (Maternová 1912)

Populární literatura se tu už poněkolkáté střetávala s odsudkem, způsobeným rozkročením mezi vysokou a nízkou literaturou, kdy se právě sám autor snažil spojit obojí, ale bohužel se mu to v hledání tvaru nevedlo příliš dobře. Postmoderna přišla až příliš pozdě a Crawfordův román byl – narozdíl od strašidelných povídek – v angličtině znovu vydán až v roce 2008. Do jiné doby, jiného světa... Zároveň není stylově čistý, chybí mu řada věcí a řada zase přebývá. Je zde třeba poznamenat, že román sám trpí „dětskou nemocí populáru“.

Na závěr se vrátím k otázce z názvu referátu: Pokud jsme byli schopni sledovat až do konce, co se stalo s hlavními postavami, zůstává nám jeden otazník – co se stalo a kam se poděl Izrael Kafka? Zůstává kdesi ležet u Únorny, zapomenut v papírech stránky, podobně jako náhle se zjeví a zase mizící hluchoněmý Kyjorkův sluha Tvor/Individual, kdyby – ano, kdyby nebyl nositelem toho proklatého jména, které je s Prahou neslučitelně spjato. Které je navíc v Crawfordově románu použité v době „před Kafkovské“. Chtěl bych ho na úplný závěr doplnit jistou poněkud zábavnou konotací, k níž nás přivede poznámka již zmíněného komentátora z Lumíra z roku 1892: „Trochu komicky působí na Pražana znajícího firmy.

Jmenuje-li se osoba, která hraje velkou úlohu a jest jakýsi polodemon a černokněžník Keyork Arabian. Zdali se pak tomu dobrému kupci, jenž ve Spálené ulici prodává své koberce, o té slávě zdálo?“ (Z. 1892) Pakliže Crawford vzal – víceméně náhodně – při svých cestách po Praze jméno prodavače koberců ze Spálenky, mohlo se pravděpodobně stát i to, že při průchodu centrem Prahy (neboť román se odehrává víceméně kolem Staroměstského náměstí, Domu U Černé Matky Boží a Klementina) narazil na vývěsní štít Obchodu galanterním zbožím jistého Herrmanna Kafky, který v té době byl v domě U tří králů v Celetné ulici č. 602/3...

Literatura

F. M. Crawford: Pražská čarodějka. Přeložil a poznámkami opatřil K. Vratislav. Praha: F. Šimáček 1912

Besedy

1901/02 Besedy Času 30. 3. 1902, č. 27, s. 214

Červinka, Vincenc (podepsáno R.)

1911/12 Z literárního trhu. Zlatá Praha 9. 8. 1912, č. 48, s. 583

O. F.

1902 Čarodějka pražská. Českožidovské listy 15. 2. 1902, č. 4, s. 2–3

Maternová, Pavla

1912 F. M. Crawford: Pražská čarodějka. Ženský svět 5. 6. 1912, č. 11, s. 150–151

Román

1891/92 „Román v Americe“. Literární listy r. ??, 1891/92, č. 19

Z.

1892 „Pražská čarodějnice...“ Lumír 1. 2. 1892, č. 4, s. 47–48

Zvon

1911/12 Zvon 30. 8. 1912, č. 50, s. 763–764